

PLEIDOOI VOOR EEN DOORSTART

# DE DUIJKERLEZINGEN - EEN ZWANENZANG?



Bert Duijker (1912-1983) is van zeer bepalende invloed geweest op de ontwikkeling en vormgeving van de Nederlandse psychologie. In 1980 werd de Stichting Duijker Lezingen opgericht. Tot 2000 hielden diverse internationale grootheden uit de gedragswetenschappen een naar hem vernoemde lezing. Is het niet tijd voor een doorstart, vragen Arnold van Emmerik en Vittorio Busato zich af.

*‘Eerder door verdeeldheid dan door samenhang is de ontwikkeling van de psychologie bepaald, en beperkt.’*  
(DUIJKER, 1979, P. 218)

De Stichting Duijker Lezingen is ‘slapend’ en wordt naar alle waarschijnlijkheid spoedig geliquideerd. Opgericht in 1980, realiseerde deze stichting van 1981 tot en met 2000 de jaarlijkse ‘Duijker-lezing’. Zij gaf daarmee invulling aan haar doelstelling, in de oprichtingsstatuten geformuleerd als: ‘Het geven van voorlichting over ontwikkelingen in de gedragswetenschappen, en het door middel daarvan scheppen van een gunstig onderzoeks- en werkklimaat voor de beoefenaren van deze wetenschappen.’

De middelen waren beperkt: bij de oprichting stelden het Nederlands Instituut van Psychologen

(NIP), de Universiteit van Amsterdam (UvA), het weekblad *Intermediair* en de Sociaal Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen ieder 100 gulden ter beschikking. *Those were the days*. Naast een jaarlijkse bijdrage van deze organisaties, zouden de inkomsten verder vooral bestaan uit entreegelden en opbrengsten van de verkoop van geschriften: de lezingen werden behalve uitgesproken namelijk ook in druk uitgegeven.

## EENHEID IN DE PSYCHOLOGIE

Wij hebben de oprichters niet naar

precieze beweegredenen daaromtrent kunnen vragen, maar dat de stichting en lezingen naar Hubertus Carl Johannes (Bert) Duijker (1912-1983) zijn vernoemd, is goed te verklaren. Duijker, van oorsprong filosoof en taalkundige, werd pas bij zijn afscheidscollege als hoogleraar tot psycholoog benoemd.<sup>1</sup> Desondanks vervulde hij zijn hele werkzame leven prominente academische en

<sup>1</sup> Zie voor een beschrijving van Duijkers leven en werk: Busato, V. (2018). Geweten van de Nederlandse psychologie. In V. Busato, M. van Essen, & W. Koops (red.), *Zeven grondleggers van de psychologie* (pp. 156-201). Amsterdam: Bert Bakker.

## KADER 1. OVERZICHT DUIJKERLEZINGEN

- Herbert Simon (1981): Man and his tools: technology and the human condition
- Gerard Baerends (1982): Het dilemma van ons denken. Gedachten over de biologische basis van menselijk gedrag en haar consequenties
- Raymond Aron (1983): Het Socialisme en de sociologie van Durkheim en Weber
- Abram de Swaan (1984): Nood en deugd: over altruïsme en collectieve actie
- Margaret Boden (1985): Computer models of mind: are they socially pernicious?
- Willem Albert Wagenaar (1986): De oorzaak van onmogelijke ongelukken
- Nico Frijda (1987): De wetten van het gevoel
- Sidney Wilfred Mintz (1988): The power of sweetness and the sweetness of power
- René Diekstra (1989): Hoe geestelijk is gezondheid?
- Jon Elster (1990): Desires and opportunities: Alexis de Tocqueville's political psychology
- Simon Doorman (1991): Einde der redelijkheid?
- Hans Eysenck (1992): A hundred years of personality research: from Heymans to modern times
- Andres Kobben (1993): Wetenschap als amusement
- Walter Everaerd (1994): Zwak vlees: over psychologie en de verbeelding van het seksuele
- Pieter Drenth (1995): Selectie of niet?
- Geert Hofstede (1996): Wie is er bang voor Europa?
- Richard Shiffrin (1997): Memory and forgetting
- Frank Bovenkerk (1998): Personologie van de georganiseerde misdaad
- Virginia Valian (1999): Vrouwen krijgen minder vanzelfsprekend respect
- Jaap van Heerden (2000): De omstrede erfenis van Freud

## Duijker, van oorsprong filosoof en taalkundige, werd pas bij zijn afscheidscollege als hoogleraar tot psycholoog benoemd

bestuurlijke functies in de psychologie, onder (veel) meer als voorzitter van het NIP.

Zijn ideeën over de indeling van de psychologie als wetenschappelijke discipline en vakgebied<sup>2</sup>

<sup>2</sup> Duijker, H.C.J. (1979). Nomenclatuur en systematiek der psychologie. In H.C.J. Duijker, *De problematische psychologie en andere psychologische opstellen* (pp. 55-103). Amsterdam: Boom Meppel.

zijn nog steeds zichtbaar in de organisatorische architectuur van de Afdeling Psychologie van de UvA en andere Nederlandse universiteiten. Zijn zorgen – toen al – over de versnippering van de psychologie, zouden er vandaag de dag – met de talloze (secties van) psychologische beroeps- en vakverenigingen, titels, registraties en functies – niet minder om zijn geworden.

Volgens Duijker zouden 'de determinanten van menselijk gedrag' (p. 11) het onderwerp en de noemer van de psychologie moeten zijn.<sup>3</sup> In dat licht bezien is het eigenlijk opmerkelijk dat sommige van de vroege lezingen

<sup>3</sup> H.C.J. Duijker (1979). *De problematische psychologie en andere psychologische opstellen*. Amsterdam: Boom Meppel.

(Aron in 1983, de Swaan in 1984) werden gegeven door prominente sociologen in plaats van psychologen. Ook in de lezingen als geheel (zie kader 1) is de door Duijker (1979, p. 61) zo hartstochtelijk bepleite eenheid in de psychologie – 'Of er is één psychologie, of er is er géén' – maar moeilijk te ontwaren.<sup>3</sup>

### EYSENCK

Dat gezegd hebbende, blijft overeind dat de lezingen zijn gegeven door een indrukwekkende reeks van meer of minder bekende, maar elk in hun eigen (sub)discipline vooraanstaande sprekers, onderzoekers en wetenschappers. Iedereen zal daarbij zijn eigen voorkeuren hebben (zo ook wij, zie kader 2). Misschien het meest in het oog

## KADER 2. VITTORIO BUSATO EN ARNOLD VAN EMMERIK OVER HUN FAVORIETE DUIJKERLEZINGEN

Busato: 'De lezing die mij het meest is bijgebleven, is die van criminoloog Frank Bovenkerk uit 1998.<sup>1</sup> Het zal niet voor niets zijn dat ik er nog altijd graag aan mag refereren – aanleidingen genoeg. Bovenkerk wilde weten welke inzichten de persoonlijkheidsleer oplevert bij het beschrijven van het karakter van de maffiabaas. Aan de hand van de Big Five-persoonlijkheidstrekkens komt hij tot een karakterisering die, behalve in moreel opzicht, helemaal niet zoveel verschilt van de bonafide ceo: '1. Algemeen zouden zij in de persoonlijkheidstest hoog moeten scoren op de dimensie extravertie en heel laag op het kenmerk *agreeableness* of altruïsme. 2. De georganiseerde misdaad zal het machtigste en het gevaarlijkste zijn wanneer dominante kandidaten worden uitgezocht die een zekere mate van consciëntieusheid in hun handelen aan de dag leggen. 3. Ze moeten beschikken over beheerste impulsiviteit. 4. Zij moeten ten slotte een avontuurlijke inslag bezitten die hen in hun eigen megalomane verbeelding boven de gewone mensen verheft.'

Nu, bij herlezing, besef ik waarom deze rede me zo boeit: Bovenkerk stipt een onderwerp aan dat zo goed als onderbelicht is in de psychologie als wetenschap, namelijk *streetwiseness*.

Overigens heeft Bovenkerk ook een boek geschreven over de geschiedenis van Italiaanse ijssalons in Nederland.<sup>2</sup> Toevallig stam ik uit een familie van Italiaanse ijsbereiders; mijn grootouders waren een van de allereerste gestart, in Gorinchem. Mijn nonno was al overleden voordat ik het levenslicht zag; niet uitgesloten dat hij, als *capo di famiglia*, Bovenkerk wat confronterender had aangesproken. Maar mijn nonna liet het erbij dat ze het boek van Bovenkerk gewoon niet goed vond, ijssalon Busato wordt daarin namelijk niet genoemd. Daar had ze absoluut een punt.

Over zijn Duijker-lezing was mijn nonna, net als ik, daarentegen veel meer te spreken.'

<sup>1</sup> Bovenkerk, F. (1998). Personologie van de georganiseerde misdaad. *NRC Handelsblad*, 21 maart 1998.

<sup>2</sup> Bovenkerk, F., Eijken, A., & Bovenkerk-Teerink, W. (1983). *Italiaans ijs. De opmerkelijke historie van Italiaanse ijsbereiders in Nederland*. Amsterdam: Boom Meppel.

Van Emmerik: 'Zelf vind ik de lezing van Willem Albert Wagenaar (De oorzaak van onmogelijke ongelukken, 1986)<sup>3</sup> een van de beste, misschien wel dé beste. De lezing heeft alles in zich wat goede wetenschap is. Aanleiding en vertrekpunt is een concreet maatschappelijk probleem: kleine maar vooral ook grotere ongelukken die veel slachtoffers en grote schade maken, en die je dus zoveel mogelijk wilt voorkomen. Dat probleem wordt vervolgens gereduceerd tot een schaalbaar model van noodzakelijke en voldoende oorzaken, die via 'EN-poorten' en 'OF-poorten' al dan niet tot een ongeluk leiden.

Meteen wordt duidelijk hoe het menselijk denken en handelen, ook al worden er geen aperte fouten of overtredingen begaan, tekortschiet – wel tekort móet schieten – in het overzien van deze oorzaken, en dus in het voorkomen van ongelukken met complexe oorzaken en grote gevolgen. Ook wordt helder welke maatregelen nodig zijn om aan deze menselijke beperkingen tegemoet te komen. Uit het model volgen dus implicaties, die weer kunnen worden terugvertaald naar aanbevelingen en maatregelen om het aanvankelijke probleem – ongelukken en de vraag hoe we die kunnen voorkomen – te verhelpen.

Als liefhebber van het werk van Burrhus Frederic Skinner doet het mij natuurlijk deugd dat Wagenaar daarbij de nadruk legt op aanpassingen in de omgeving, en niet op 'mentalistische' oorzaken zoals 'gebrek aan motivatie'. Om met Wagenaar te spreken: 'Uit onze analyse blijkt dat de gewone, ik zou haast zeggen ouderwetse, ergonomie nog steeds een goed uitzicht biedt op de preventie van ongelukken. (...) Een andere veelvuldig toegepaste methode is het verhogen van de motivatie, het veiligheidsbewustzijn zo u wilt, van de betrokkenen. Ik heb al gezegd dat gebrek aan motivatie zelden de oorzaak van ongelukken was. Extra motivatie maakt te complexe scenario's niet inzichtelijker. Extra motivatie kan de naleving van voorschriften tijdelijk verbeteren, maar het effect is van voorbijgaande aard.' (p. 17).

Al met al een prachtig voorbeeld van de kracht en waarde van wetenschappelijke 'reductie!' (AVE)

<sup>3</sup> Wagenaar, W.A. (1986). *De oorzaak van onmogelijke ongelukken*. Deventer: Van Loghnum Slaterus.

## KADER 3. JAAP VAN HEERDEN, EMERITUS HOGLERAAR THEORIE EN GESCHIEDENIS VAN DE PSYCHOLOGIE AAN MAASTRICHT UNIVERSITY

'De Stichting Duijkerlezingen is in 1980 opgericht door vier partijen, te weten het NIP, de KNAW, de UvA en het weekblad *Intermediair*. De voornaamste doelstelling was het geven van voorlichting over ontwikkelingen in de gedragswetenschappen en het scheppen van een gunstig onderzoeksklimaat voor de beoefenaren van de daarin verenigde wetenschappen.

Waarom het een stichting moest worden, is niet helemaal duidelijk. Het is een zware aanzet voor de betrekkelijk eenvoudige opgave als het organiseren van een jaarlijkse lezing. En je moet er voor naar de notaris. Met die oprichting heb ik geen bemoeienis gehad. Men wilde aanvankelijk meer dan een lezing. Om de doelstelling te verwezenlijken beoogde men ook de organisatie van cursussen en congressen en de uitgave van relevante literatuur. Daar is behalve publicatie van de lezingen niets van terechtgekomen. Er is ook nooit iemand voor de realisatie daarvan aangezocht. Er was alleen een selectiecommissie voor de lezing die tegelijk fungeerde als het bestuur.

In dat bestuur zaten afgevaardigden van de vier initiatiefnemers, maar er was naar mijn weten nooit enige ruggespraak met hen. Geen contact en geen opdracht. Ik zat in dat bestuur namens de UvA, meer in het bijzonder namens de Amsterdamse Faculteit der Psychologie. Vanaf 1989 als voorzitter, dat ben ik tot 1999 geweest. Ik was formeel al geen voorzitter meer toen ik zelf in 2000 gevraagd werd als een van de sprekers op te treden in de twintigste Duijkerlezing, die ook de laatste lezing bleek.

Ik geloof dat de onderneming langzaam verwaterde omdat niemand meer de verantwoordelijkheid voelde er iets bijzonders van te maken. De belangstelling was op en de oorspronkelijke initiatiefnemers taalden niet om het voortbestaan, zoals al jaren bleek door het moeizaam opbrengen van de financiële bijdragen. Daar was ook nooit enige bindende af-

spraak over gemaakt. Het bestuur moest elk jaar de vreemdste capriolen uithalen om de spreker een dinertje te kunnen aanbieden. Het weekblad *Intermediair* was al halverwege de jaren tachtig afgehaakt. In plaats daarvan kwam *NRC Handelsblad*.

Een krant is voor de Duijkerlezingen altijd van groot belang geweest omdat de publiciteit daarmee gegarandeerd bleek. Als de krant niet gratis een aankondiging plaatste, zou er nauwelijks enige ruchtbaarheid aan de lezing geschonken kunnen worden. Geld voor een advertentie was er niet. In ruil voor deze dienst kreeg *NRC* dan het recht op de kopij van de lezing. Ook dat is een constructie die niet zonder problemen verloopt. Want het kon gebeuren (en is gebeurd) dat de spreker door het bestuur gevraagd werd de tekst ter beschikking van de krant te stellen om in het bijvoegsel *Wetenschap* te publiceren en van de redactie te horen kreeg dat het stuk voor publicatie in *NRC* ongeschikt bevonden werd, tenzij aanzienlijk ingekort of compleet herschreven.

In het stichtingsbestuur vormden de psychologen trouwens geen meerderheid. De lezing was vernoemd naar een psycholoog maar diende het belang van de gedragswetenschappen in brede zin. Zo werd de taak ook door de leden opgevat. Er werd gelet op veelbelovende vernieuwingen die de pretentie in zich droegen van ruime toepasbaarheid op manifestaties van menselijk gedrag.

Ik denk dat Duijker, die nog aanwezig was bij de eerste lezing door Herbert Simon in 1981, zich hiermee vanzelfsprekend kon verenigen. 'Who the hell is Duijker?' vroeg Duijker zich af in zijn toespraakje tijdens het diner met Simon. De inbreng van psychologen is groot geweest maar niet overheersend. De Duijkerlezingen ontwikkelden zich al snel tot een cultureel gebeurtenis van enig belang. Een moment waarop de gedragswetenschap zich met een zekere distinctie kon presenteren voor een ruimer publiek. Dat bleek de functie.'

springend is de lezing van H.J. Eysenck in 1992 ('A hundred years of personality research, from Heymans to modern times'), die – paradoxaal genoeg – de landelijke media haalde omdat hij nooit is gegeven.

Dat zit zo. In 1992 was Eysenck even prominent als controversieel, dat laatste door de verbanden die hij legde tussen ras en intelligentie (en later ook door twijfels over zijn

wetenschappelijke integriteit<sup>4</sup>). Hij joeg daarmee veel mensen tegen zich in het harnas. Hoewel in

4 Vittorio Busato (2020). De rook trekt op. *Skepter*, 33(2). <https://skepsis.nl/eysenck/>

de lezing zelf met geen woord over racisme of zelfs maar over het onderwerp wordt gerept (de lezing is wel uitgegeven<sup>5</sup>), leidde zijn komst naar Nederland tot dusdanige oproer dat hij een dag voor de lezing afzegde. Zoals we lezen in het blad *Skepter*<sup>4</sup>: 'Hoe dan ook, een dag voor de lezing laat Eysenck vanuit Londen de organisatie weten dat 'een studentenvertegenwoordiger' telefonisch had bedreigd met acties tijdens de lezing, en dat hij, zo schrijft *de Volkskrant*, 'in die sfeer' niet wil optreden. De ASVA [Algemene Studenten Vereniging Amsterdam, AE/VB] is 'perplex' en ontkent betrokkenheid.'

De lezing zelf zou Duijkers goedkeuring waarschijnlijk hebben kunnen wegdragen. Niet alleen is de persoonlijkheidsleer een van de kerndisciplines van de psychologie zoals Duijker die voor ogen had<sup>2</sup>, Eysenck deelde met Duijker ook het beeld van de psychologie als 'ontploffende confettifabriek'<sup>6</sup>: "Psychology, alas, has never been a science which paid much attention to its history. There is a tendency for fad to follow fad, only to be rejected for unimportant and irrelevant reasons, just as it was accepted in the first place for similar reasons. I have always believed that the roots of any science are to be found in the past, that a knowledge of history is important to disentangle

5 H.J. Eysenck (1992). *A hundred years of personality research, from Heymans to modern times*. Houten/Zaventem: Bohn Stafleu Van Loghum.

6 Zie noot 3, p. 11.

that which is temporary from that which is permanent.'

## DOORSTART

De laatste Duijkerlezing – een drieluik bestaande uit een lezing verzorgd door Jaap van Heerden (zie ook kader 3) met als opponenten psychoanalytica Iki Halberstadt-Freud en journalist en hoofdredacteur van *De Groene Amsterdammer* Martin van Amerongen – dateert inmiddels uit 2000, en van de Stichting Duijker Lezingen is sindsdien niets meer vernomen. De wereld heeft andere dingen om van wakker te liggen.

Toch riep het bestuderen van de lezingen bij ons de vraag op of dat niet zonde is. Is een doorstart van de lezingen in een eigentijds jasje, niet een veel beter idee? Even googelen leert dat er een markt voor jaarlijkse lezingen over de meest uiteenlopende onderwerpen, van bekende klassiekers zoals de Den Uyl-lezing en de Asserlezing, tot meer recent de dolle mina-lezing van de gemeente Amsterdam. Ook universiteiten doen jaarlijks een duit in het zakje met bijvoorbeeld de Rotterdamlezing (Erasmus Universiteit

7 Zie noot 5, p. 30

## Psychologie is een razend populair onderwerp in diverse media

Rotterdam) en de Amsterdamlezing (UvA).

Aan het onderwerp hoeft het niet te liggen: psychologie is een razend populair onderwerp in diverse media. Steeds duidelijker wordt dat psychologie en menselijk gedrag een essentiële rol spelen in zowel het ontstaan als het oplossen van maatschappelijke problemen zoals de coronacrisis en de klimaatcrisis. De psychologie is, kortom, actueler en relevanter dan ooit. En zoals Duijker zelf al zei: 'Ieder mens doet aan psychologie'<sup>8</sup>.

Wie biedt?

## OVER DE AUTEURS

Dr. Arnold van Emmerik is universitair docent Klinische Psychologie en verbonden aan de Programmagroep Klinische Psychologie, Faculteit der Maatschappij- en Gedragswetenschappen, Universiteit van Amsterdam. E-mail: [a.a.p.vanemmerik@uva.nl](mailto:a.a.p.vanemmerik@uva.nl).

Dr. Vittorio Busato is psycholoog, auteur, journalist en hoofdredacteur van *De Psycholoog*. E-mail: [vittorio.busato@psynip.nl](mailto:vittorio.busato@psynip.nl).

8 Zie noot 3, p. 7.